

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Кафедра соціальної та практичної психології

БАТЬКІВСТВО ЯК СОЦІАЛЬНА РОЛЬ У СВІДОМОСТІ ДІТЕЙ З ПОВНИХ ТА НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Курсова робота
студентки 34 групи
соціально-психологічного
факультету
спеціальності
«Практична психологія.
Соціальна педагогіка»
Шикери Анни Миколаївни

Науковий керівник:
асистент кафедри соціальної
та практичної психології
Крамарчук Світлана Вікторівна

З М І С Т

Вступ.....	2
Розділ I. Теоретичний аналіз проблеми батьківства як соціальної ролі у свідомості дітей з повних та неповних сімей.	
1.1. Поняття про сім'ю в психології. Сімейне виховання у повних та неповних сім'ях.....	6
1.2. Психологічні особливості батьківства як соціальної ролі. Батьківство у свідомості дитини.....	12
Розділ II. Методи та методика дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.	
2.1. Методологічні засади дослідження батьківства як соціальної ролі.....	16
2.2. Методи, методика та процедура дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.....	22
Розділ III. Результати дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.	
3.1. Кількісний аналіз результатів дослідження.....	25
3.2. Якісний аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	29
Підсумок.....	39
Список використаних джерел.....	41
Додатки.....	43

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сьогодні все більш актуальною стає проблема утворення сім'ї та виховання дітей. Адже саме сім'я є первинним та найголовнішим осередком народження та становленню людини. В сім'ї дитина вперше пізнає світ, тут формується її характер, особливості ставлення до життя, поведінка. Родина є джерелом формування всіх сфер особистості дитини.

Сім'я є моделлю суспільства на конкретному історичному етапі розвитку людства, а тому відображає його моральні та духовні особливості, установки стосовно навколишнього світу. А тому можна сказати, що дитина починає вивчати світ крізь призму характерів та поведінки її найближчого оточення, її батьків. Тому, важливим постає питання вивчення бачення дитиною власної сім'ї, найближчих родичів, батьків. Розробкою цих питань займалися такі вчені, як В.А. Горшков, Д.Г. Ельконін, Р.М. Капралова, А.М. Сазонова, А.В.Фурман, І.С. Кон. Також проблемами адаптації дитини з сімей, які мають різний рівень адекватності задоволення потреб дитини, займалися такі психологи, як А. Адлер, А. Маслоу, О.М. Леонтьєв, Л.С. Виготський, В.І. Лебедев та ін.

Вплив батьків є визначальним у розвитку та становленні особистості дитини. З огляду на це, вивчення батьківства як системи характерних рис та особливостей, є важливим завданням сучасної науки. Батьківство як соціальна роль сприймається дитиною та відображається у її подальшому розвитку, у її житті. Прояви батьківства як соціальної ролі мають певні особливості, на які дитина звертає увагу, які можуть задовольняти або не задовольняти її потреби. Все це впливає на подальше життя дитини.

Одним з найвизначальніших факторів розуміння батьківства як соціальної ролі є вивчення проблеми повних та неповних сімей. Статус повної

та неповної сім'ї безпосередньо впливає на особливості виконання батьківської ролі, і як наслідок, на сприймання дитиною родини та власного місця у ній.

Отже вивчення сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей є важливою та актуальною проблемою психологічних досліджень сьогодні.

Об'єкт дослідження. Батьківство як соціальна роль.

Предмет дослідження. Особливості сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей.

Мета дослідження. Дослідити уявлення про батьківство як соціальну роль дітей дошкільного віку з повних та неповних сімей; розкрити психологічні особливості життєдіяльності сім'ї як первинного середовища розвитку особистості дитини.

Гіпотеза дослідження. Сприймання батьківства як соціальної ролі дітей дошкільного віку з неповних сімей характеризується меншою диференційованістю у розумінні проявів самої ролі, ніж у дітей з повних сімей. Батьківство як соціальна роль має менше характерних рис у сприйманні дітей з неповних сімей, ніж дітей з повних сімей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з питань формування та становлення сім'ї як первинного середовища розвитку особистості дитини.
2. Ознайомитися з поняттям повної та неповної сім'ї; визначити особливості функціонування та життєдіяльності як повної, так і неповної сім'ї.
3. Здійснити аналіз наукових джерел щодо визначення та розуміння поняття батьківства як соціальної ролі.

4. На основі теоретичного аналізу проблеми дослідження визначити основні аспекти розуміння батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку.
5. Спланувати етапи психологічного дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей.
6. Узагальнити отримані результати.

Методи та організація дослідження. Методи дослідження уявлення про батьківство як соціальну роль дітей дошкільного віку з повних та неповних сімей представлені *проективною методикою, опитуванням та спостереженням.*

Дослідження особливостей сприймання дітьми батьківства як соціальної ролі має таку структуру:

1. Теоретико-методологічний аналіз наукової літератури з питань особливостей проявів батьківства як соціальної ролі та сприймання її дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей.
2. Використання емпіричних методів, які були зазначені вище.
3. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Дослідження проводилося з 2.04.09 р. по 17.04.09 р. у дошкільному навчальному закладі №17 з дітьми старшої групи. Вік досліджуваних – 6 років. Кількість досліджуваних - 10 чоловік.

Дослідження проводилося у кілька етапів.

I етап. *Проективна методика* дослідження сімейних стосунків «Малюнок сім'ї» (скорочений варіант). Спрямоване на вивчення особливостей міжособистісних стосунків у сім'ї, ставлення дитини до близьких родичів, бачення дитиною місця батьків у сім'ї.

II етап. *Опитування дітей.* Має на меті визначити основні характеристики та прояви батьківства як соціальної ролі; дослідити сприймання

дитиною батьківства як соціальної ролі; виокремити відмінності у сприйманні батьківства дітьми з повних та неповних сімей.

На всіх етапах дослідження проводилося спостереження за роботою дітей, їх емоційними реакціями та поведінкою.

Наукова новизна дослідження. Вперше проводиться дослідження, спрямоване саме на вивчення особливостей сприймання дітьми дошкільного віку ролі матері і батька у сім'ях, які мають повний та неповний склад. Узагальнення результатів дозволить краще освітити мало досліджену проблему батьківства як соціальної ролі у свідомості дітей з повних та неповних сімей.

Практичне значення дослідження . Вивчення особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей дає можливість визначити особливості ставлення дитини до батьків, побачити, які потреби дитини не задовольняються у повних та неповних сім'ях; окреслити коло питань, необхідних для складання ефективних програм по психологічній роботі з сім'ями, їх консультуванню та терапії. Також результати нашого дослідження дадуть змогу визначити відмінності у ставленні до батьків дітей дошкільного віку з повних та неповних сімей, і як наслідок відмінності у сприйманні сім'ї в цілому.

Крім того узагальнення даних, отриманих в ході дослідження, дозволить більш адекватно та ефективно будувати програму психологічної допомоги дітям з повних та неповних сімей у разі потреби.

Надійність і вірогідність. Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалися застосуванням методів, адекватних меті та завданням дослідження, поєднанням кількісного та якісного аналізу результатів

Розділ I. Теоретичний аналіз проблеми батьківства як соціальної ролі у свідомості дітей з повних та неповних сімей.

1.3. Поняття про сім'ю в психології. Сімейне виховання у повних та неповних сім'ях.

Сім'я як елементарна одиниця суспільної структури стала центром уваги дослідників різних дисциплін достатньо давно. Ще в кінці XIX ст. в роботах Г. Куна и Л. Моргана (1877), К. Штарке (1888), Э. Вестермарка (1891) були опубліковані перші наукові праці, які присвячені історичному аналізу виникнення інституту сім'ї та структури влади в ній. Однак до сьогодні в науці не склалось певне визначення сім'ї, та, відповідно, єдиного уявлення про її функції та цінності. Деякі з існуючих визначень настільки розповсюджені, що не завжди вдається достовірно визначити їх авторство.

В цілому, в літературі виділяють два основних напрями у розробці проблеми визначення поняття «сім'я»: фактологічний та логічний.

Фактологічний підхід фіксує емпірично досліджену картину розподілення населення за групами, в основі якого лежать подружжя та родинні зв'язки. В рамках цього підходу Н.Я. Соловйов визначає сім'ю, як «...малу соціальну групу, що є найважливішою формою організації особистого побуту, яка заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто стосунках між чоловіком та дружиною, батьками та дитиною, братами та сестрами, а також іншими родичами, які живуть разом та ведуть спільне господарство» [7, с. 82]. В цьому визначенні підкреслюються дві основні характеристики, які мають ключове значення для розуміння особливостей функціонування сім'ї як соціального інституту. По-перше, це розгляд сім'ї як малої соціальної групи, що дозволяє оцінити ефективність її функціонування через характер розв'язання проблем внутрігрупової

комунікації, що є визначальним не тільки для теоретичного аналізу сімейної структури, але й для практичного вирішення проблем, які виникають у ній. Саме такий підхід до розуміння сім'ї і визначає, на думку О.А. Карабановой [12, с. 15], психологічний аспект вивчення сім'ї як соціальної системи. Другим ключовим моментом визначення Н.Я. Соловйова є підкреслення афективної інтенсивності стосунків між членами сім'ї, яка багато в чому визначає емоційний тон світосприйняття кожного конкретного члена сім'ї, окремої людини, особистості.

Логічний підхід орієнтований на визначення специфіки соціального феномену сім'ї, який має сукупність стійких ознак, що повторюються. З цієї точки зору, сім'я розглядається як соціальний інститут та форма інституалізації відповідальності та інших соціальних норм, груповим ядром якої є шлюбний союз, що включає в себе стосунки «мати - дитина» та «батько - дитина», а звідси і стосунки «мати - батько».

Соціальні психологи розглядають сім'ю як форму спілкування людей, яка складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи усиновлених), а також, у деяких випадках, з інших осіб, пов'язаних родинним зв'язком.

На думку соціологів, сім'я – це спільність людей, яка заснована на єдиній загально сімейній діяльності, і пов'язує між собою її членів подружніми, батьківськими та родинними зв'язками [1, с. 58].

Видатний український педагог М.Г. Стельмахович писав, що сім'я посідає одне з провідних місць серед усіх геніальних винаходів людства. Саме вона є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. М.Г. Стельмахович дав декілька визначень сім'ї.

Сім'я – це життєдайний осередок, який приводить на світ дітей – цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожен батько та мати мають реальну можливість повторити та продовжити себе в своїх потомках.

Сім'я – неперевершений чинник виявлення людини у всіх її іпостасіях: немовля, дитина, підліток, юнак (дівчина), чоловік (жінка), син (дочка), дідусь, бабуся, онуки тощо.

Сім'я – це найбільша вихователька підростаючих поколінь за всіх часів та народів, плекальниця високої духовності та гуманізму, національного духу, свідомості та патріотизму [22, с. 44-45].

Американський соціолог Н. Смелзер називає сім'єю засноване на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, які пов'язані між собою спільністю побуту та взаємною відповідальністю у вихованні дітей [1, с. 59].

Як «мала соціальна група» сім'я розглядається в тих випадках, коли дослідженню підлягають відносини між індивідами, які складають сім'ю. Цей підхід дозволяє встановити мотиви, причини розлучень, динаміку подружніх відносин, характер взаємовідносин між батьками та дітьми, конфлікти у сім'ї.

Сучасну сім'ю можна визначити як інституалізовану спільність, яка складається на основі шлюбу, породженій ним спільній правовій та моральній відповідальності батьків за здоров'я дітей, їх соціалізацію та виховання.

З одного боку, сім'я є досить автономним та замкненим об'єднанням людей, з іншого боку сім'я – це осередок, відкритий для всіх подій, які відбуваються у суспільстві. Сім'я характеризується як соціальний інститут тоді, коли важливо з'ясувати відповідність способу життя сім'ї, її функціонування сучасним суспільним потребам.

Парадигма соціального інституту зорієнтована на зовнішні зв'язки сім'ї, в той же час її внутрішні зв'язки досліджується через поняття сім'ї як малої соціальної групи.

Соціальні педагоги розглядають сім'ю як персональне середовище життя та розвитку підростаючих поколінь. Персональне середовище розви-

тку дитини – це середовище, яке зумовлює її спосіб дитини та соціальне існування. В персональному середовищі формуються нові соціальні якості дитини, її вміння та навички [18, с. 153].

Сім'я як соціальна спільність має такі параметри існування:

- Соціально-культурний (стосується освітнього рівня батьків, їх участі у суспільному житті; рівень культури сім'ї визначається повагою до особистості дитини, усвідомленням впливу сімейної атмосфери на її формування, урахуванням цього при спілкуванні).
- Соціально-економічний (означає матеріальну забезпеченість сім'ї, завантаженість батьків на роботі).
- Техніко-гігієнічний (характеризує умови проживання, забезпеченість житлом, особливості способу життя).
- Демографічний (виражається у структурі та чисельності сім'ї).

На всіх цих рівнях життєдіяльності сім'ї реалізуються її функції:

- § Репродуктивна;
- § Виховна;
- § Господарсько-побутова;
- § Економічна;
- § Соціально-статусна
- § Дозвільна
- § Рекреативна
- § Емоційна.

Розвиток дитини у сім'ї залежить від багатьох чинників, а тому вимагає досить чіткого розуміння батьками можливостей власного виховного впливу, а також своєї поведінки у різних життєвих ситуаціях. Нажаль, деструктивний процес розвитку сім'ї, або певні ситуації, які виникають у стосунках родини призводять до негативних наслідків саме для зростання дитини. Зокрема, розлучення батьків або смерть одного з батьків.

Під неповною сім'єю розуміють:

1. Таку сім'ю, яка характеризується специфічною формою інституалізації, порушенням внутрішньої структури і деформацією подружніх і батьківських стосунків.

2. Малу соціальну групу, яка складається із мешкаючи разом одного з батьків та дитини (дітей), утворилася внаслідок розлучення, смерті одного з батьків, народження чи всиновлення дитини поза шлюбом, в якій відповідальність за виховання і соціалізацію дітей несе, як правило один з батьків [12].

Розлучення батьків – найбільш масове джерело формування неповних сімей. При розлученні діти переживають стрес, наслідком чого є порушення їх соціальної адаптації.

Н.М. Єршова відмічає, що найбільш типовою ситуацією після розлучення є те, що мати одна виховує дитину або декількох дітей. Однак зараз з'являється все більше батьків-одинаків, які самі виховують дітей. Це пов'язано з тим фактом, що за радянських часів дитину частіше залишали з матір'ю, незалежно від того яке виховання вона може їй дати, наскільки може матеріально забезпечити. Зараз існує тенденція залишати дитину з тим з батьків, хто може більше дати дитині у виховному та матеріальному плані. Тому нерідко опікується дитиною саме батько, а не матір [3, с. 62]. Н. Соловйов пише, що «батько за своїми потенційними можливостями не менш обдарований вихователь, ніж мати. До своєї виховної функції він так, як і мати підготовлений природою та суспільством. По-перше, у батька більш врівноважена нервова система. Він менше віддає розпоряджень дітям і рідше відмінє їх. По-друге вихователь повинен володіти досить великим об'ємом інформації. У батька цей об'єм не менше, а нерідко й більше, ніж у матері. По-третє для виховання дитини необхідний час, який вихователь може їй приділити. такого часу у батька частіше більше ніж у матері»[3, с. 65].

Виховання дітей у неповній сім'ї нерідко супроводжується типовими помилками: гіперопіка, коли дитина та її потреби висуваються на перше місце у життєвих цілях та орієнтаціях. Перебільшені форми любові та опіки перетворюються на практиці психологічними відхиленнями та затримками в інтелектуальному розвитку дитини, формують у них занижену самооцінку, сприяють подавленню їх самостійності; призводять до відсторонення матері від власного виховного процесу та гіперорієнтацію на матеріальну турботу про дитину («щоб він був не гірше за інших»). Потім така дитина буде вимагати від матері все більше і більше.

Однією з типових помилок виступає подвійне ставлення до дитини, що проявляється то у надмірних приступах любові, то у вибухах роздратованості та люті. Такий стиль виховання може призвести до неврозів у дитини.

Бажання матері зробити дитину ідеальною, не дивлячись на те, що у неї немає батька – ще одна типова помилка у вихованні дитини. У такій ситуації мати замість того, щоб бути другом дитині, стає контролером та карателем. Частіше за все вона перебуває у розчаруванні через те, що і як робить її дитина. Таке ставлення матері до дитини є надзвичайно сильним психологічним тиском та може формувати патологічні якості особистості дитини.

Причиною всіх цих помилок є нагромадження невирішених проблем батьків, які переносяться у стосунки з дитиною.

Отже, як було зазначено, склад сім'ї, наявність обох батьків, постійність спілкування та близькості у стосунках з родиною має визначальне значення у житті та розвитку дитини. Визначення статусу сім'ї як повної чи неповної впливає безпосередньо на реалізацію функцій сім'ї, на адекватність виконання батьківських ролей, і, як наслідок, на розвиток дитини. Тому важливим є детальніший розгляд батьківства як соціальної ролі, яка виконується у родині і впливає на усвідомлення дітьми оточуючого світу.

1.4. Психологічні особливості батьківства як соціальної ролі. Батьківство у свідомості дитини.

Батьківство як соціально-психологічне явище є складною та багатогранною системою стосунків та зв'язків батьків з дитиною та навколишнім світом. У широкому сенсі батьківство можна розглядати як вплив батьків на дитину посередництвом реалізації функцій сім'ї. У більш вузькому сенсі, батьківство є особливо специфічною формою (або, способом) спілкування батьків з дитиною, яка у процесі реалізації задовольняє найважливіші потреби обох сторін.

Батьківство як соціально-психологічний феномен вивчається у межах багатьох наук: психології, соціології, педагогіці, історії, культурології, медицині, психіатрії, біології поведінки. Всі ці дисципліни охоплюють якомога ширший спектр проблем, пов'язаний з батьківством.

Сучасна наука здебільшого розглядає батьківство як соціально-психологічну роль, яку виконують батьки (опікуни) по відношенню до власної дитини, а також по відношенню до оточуючого світу. Батьки стають джерелом життя дитини, її розвитку, а також посередниками у її пізнанні навколишнього середовища.

Як було зазначено вище, батьківство – це, перш за все, роль, яку виконують батьки. Тому, для того, щоб краще зрозуміти сутність батьківства, необхідно розглянути поняття «роль».

Соціальна роль – це сукупність відносно стійких зв'язків між окремими елементами системи, що відображає її суттєві характеристики, фіксує притаманні для певного суспільства способи розподілу та кооперації праці [19; с. 39].

Соціальна роль – сукупність функцій, які повинна виконувати людина з певним соціальним статусом [19; с. 44].

Отже, батьківство – це сукупність зв'язків між окремими елементами соціальних систем, або функції (права та обов'язки), які виконують батьки.

Батьківські права і обов'язки особлива форма взаємостосунків батьків і дітей, зумовлена історичним розвитком, закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки [19; с. 9].

Батьківство як соціальна роль має певні структурні компоненти, які відображають його сутність та призначення.

- Задоволення потреб батьків у любові, прихильності, самоактуалізації (за А.Маслоу).
- Народження дитини.
- Задоволення потреб дитини, забезпечення її нормального фізичного та психічного розвитку, становлення як особистості.
- Забезпечення соціальної цілісності суспільства.
- Передача суспільного та індивідуального досвіду від покоління до покоління.

Батьківство як соціальна роль реалізується батьком та матір'ю.

У випадку, якщо сім'я є неповною, то роль батьківства може брати на себе лише одна сторона. При чому інша – може частково виконувати функції батьківства або зовсім не виконувати в силу певних обставин.

З огляду на такі умови, потрібно зазначити, що батьківство як соціальна роль може викривлюватися, або виконуватися неадекватно. Неповна сім'я має ряд обмежень у реалізації батьківства як соціальної ролі по відношенню до дитини. В неповній сім'ї дитина може рідко бачити одного з батьків, або зовсім не спілкуватися. Також неповною сім'я може стати внаслідок смерті одного з подружжя. Все це накладає певний відбиток на реалізацію батьківських прав та обов'язків, і як наслідок, на розвиток та виховання дитини.

Повна і неповна сім'ї можуть по-різному відображати роль батьківства, мати певні відмінності у її проявах.

А тому, діти, які живуть у повних та неповних сім'ях по-різному сприймають становище власної сім'ї, себе у родині, власних батьків.

Багато вчених (Р. Шпіц, І. Лангмейер, Р. Заззо, К. Обухівський, З. Матейчик) зазначають той факт, що наявність обох батьків створює для дитини важливу передумову її нормального емоційного та морального розвитку у сім'ї. Це пов'язано з тим, що функції батька та матері у вихованні дитини не ідентичні. Було б неправильно ігнорувати особливості психіки дитини, що зумовлені різними статями, їх впливом на дитину, як і особливостями взаємовідносин, які виникають між батьком і сином, матір'ю і дочкою. Естонські дослідники А. Тавіт і Д. Кутсар відзначають, що зв'язок дитини з одним із батьків однієї і тієї ж статі сильніший, ніж між батьком та дитиною протилежних статей [20, с. 94]. Між батьком та сином встановлюються особливі взаємовідносини і взаєморозуміння, аналогічно, як у матері з дочкою. Ймовірно, що дочка любить матір зовсім інакше, ніж батька, і навпаки. У зв'язку з цим по-різному сприймається особистий приклад батьків – основний фактор сімейного виховання. Батько і мати у вихованні доповнюють один одного. Дітям дорогі обоє батьків, вони відчують потребу любові до них і потребують любові до себе з їх боку. З точки зору прояву багатства людських почуттів та їх закріпленні в особистості дитини, це надзвичайно важливо. Тоді кожен із батьків окремо і обоє разом є тим збагаченим зразком поведінки, який створюється їх неоднаковими рольовими функціями й особливостями психіки. Потреба у материнській й батьківській любові і турботі служать джерелом задоволення почуттів дитини, стимулюють її психосоціальний та фізичний розвиток. Відсутність материнської турботи веде до стану психічної деривації дитини, з яким пов'язані відхилення, які проявляються у різних формах.

Бачення дитиною того, як батьки ставляться до неї, наскільки адекватно задовольняють її потреби, є представленням того, як дитина ставиться до батьківства, які характерні риси виділяє у його проявах, що

важливого для неї є у поведінці батьків. Всі ці особливості представлені у свідомості дитини, і є майбутніми орієнтирами у її житті.

Саме тому важливим постає питання вивчення цих особливостей сприймання дітьми батьківства як соціальної ролі; виділення основних відмінностей у сприйманні дітей з повних та неповних сімей; визначення основних проблем, з якими стикається дитина, якою опікується лише один з батьків; усвідомлення найважливіших аспектів психологічної допомоги дітям у разі потреби.

Таким чином теоретичний аналіз проблеми дослідження батьківства як соціальної ролі у свідомості дітей дає змогу говорити про важливість вивчення функцій батьків у повних та неповних сім'ях, визначення основних факторів ризику виховання дитини у неповній сім'ї, розуміння особливостей сприймання дітьми з повних та неповних сімей вчинків та поведінки власних батьків.

Було зазначено, що найважливішим та єдино сприятливим осередком розвитку дитини є сім'я, і наскільки адекватно сім'я виконує свої функції, настільки нормальним є становлення особистості дитини.

Також важливим аспектом теоретичного аналізу проблеми нашої наукової роботи є усвідомлення того, що виховання дитини у повних та неповних сім'ях має цілу низку відмінностей, які варто враховувати спеціалістам по роботі з дітьми у власній діяльності.

Ознайомлення з науковими джерелами з питань розгляду батьківства як соціальної ролі показало, що сутність батьківства виражається у сукупності функцій та обов'язків, які виконують батьки, а також у системі зв'язків, які налагоджують батьки з оточуючим світом, з метою створення нормальних умов для життєдіяльності дитини.

Отже тема нашого дослідження є досить широкою і багатогранною, а тому вимагає детального вивчення та розробки.

Розділ II. Методи та методика дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.

2.1. Методологічні засади дослідження батьківства як соціальної ролі.

Проблема батьківства у сучасній науці розглядається як система ролей, які виконують батько та мати по відношенню до своїх дітей. Батьківство є предметом дослідження багатьох наукових сфер сучасності: історії, культурології, соціології, психології, педагогіки. Останнім часом сформувалася тенденція до комплексного дослідження батьківства.

Важливість поведінки батьків для розвитку дитини, складність її структури та шляхи розвитку, багато чисельність культурних та індивідуальних варіантів, а також велика кількість сучасних досліджень в цій сфері дозволяють говорити про батьківство як самостійну реальність, яка вимагає розробки цілісного наукового підходу для його дослідження.

Батьківство, є одним з найважливіших етапів життя людини, який приходить на період дорослості людини. Батьківство в багатьох культурах, так чи інакше, пов'язано з поняттям зрілості. Крім того, стаючи родителем, людина проходить певний етап розвитку власної особистості. Е. Фромм вбачав у батьківстві можливість реалізації здатності любити партнера та дитину. Г. Крайг (2000) вважає батьківство вищою фазою як в індивідуальному розвитку батька і матері, так і в розвитку пари в цілому — розвитку ідентичності, інтимності з близькою людиною.

В психологічній літературі (переважно, зарубіжній) багато уваги приділяється біологічним основам батьківства, а також умовам та факторам індивідуального розвитку людини.

У вітчизняній психології в останній час також з'явилася низка робіт, пов'язаних з феноменологією, психофізіологією, психологією батьківст-

ва, психотерапевтичними та психолого-педагогічними аспектами батьківства.

На сьогоднішній день дослідження батьківства як соціальної ролі відбувається у двох напрямках: дослідження соціально-психологічних аспектів материнства та соціально-психологічних аспектів батьківства (ролі батька у вихованні дітей).

Найбільш досліджуваною проблемою є проблема материнства.

Психологія материнства — одна з найбільш складних сфер вивчення у сучасній науці. Актуальність її дослідження продиктована протиріччями між гостротою демографічних проблем, пов'язаних з падінням народжуваності, великою кількістю сімей, що розпадаються, збільшенням кількості дітей-сиріт при живих батьках, з ростом кількості випадків жорстокого поводження з дитиною та не розробленістю програм соціальної та психологічної допомоги сім'ї, та в першу чергу, жінці.

Зарубіжні дослідження у сфері психології материнства та суміжних проблем, на противагу вітчизняним, відрізняються надзвичайною широтою, різною спрямованістю концепцій та підходів. В останні роки з'явився інтерес до комплексного, міждисциплінарного дослідження материнства.

Актуальність цілісного психологічного підходу до вивчення материнства підкріплюється тим, що, не дивлячись на сучасні досягнення у сфері медицини, фізіології, гінекології та акушерства, підвищенні наукового та технічного рівня допомоги при пологах, психологічні проблеми материнства та раннього дитинства не зменшуються.

Вивчення материнства як психологічного феномену почалося у вітчизняній психології порівняно нещодавно, хоча дитячо-батьківські стосунки завжди уявляли собою актуальну проблему для вітчизняної психології розвитку (Варга А.Я., Хоментаскас Г.Т., Ейдемільер Е.Г. та ін.). До проблеми материнства звертаються багато дослідників: В.І. Брутман, Г.Г. Філіпова, В.А. Раміх, Н.В. Самоукіна, М.С. Радіонова, О.Р. Ворошніна та ін.

З'являються дослідження, присвячені вивченню материнства як самостійного феномена. Робляться спроби для створення фундаментальної психологічної теорії материнства (Філіпова Г.Г.) [24]. Оскільки робота в цьому напрямі почалася порівняно нещодавно, відчувається певний дефіцит теоретичних знань у цій області, то інтерес представляє досвід, накопичений зарубіжними дослідниками материнства.

Вивчення материнства та материнської поведінки має давні традиції у зарубіжній психології. Багато вчених неодноразово підкреслювали важливість таких досліджень. Так, Б. Бернс у передмові до книги «Різні образи материнства» пише: «Якщо ми хочемо зрозуміти дитячий розвиток та переконані, що ранні роки важливі для життя дитини, тоді, можливо, важливо досліджувати наші уявлення про мати. Якщо ми хочемо зрозуміти ранній розвиток людини, тоді материнство, звісно, — важлива область досліджень» [247; с. 71].

Оскільки материнство являє собою явище складне та багатогранне, то проблематика, якої торкаються дослідженнями, досить різнобічна. Материнство можна розглядати як феномен біологічний, соціальний, психологічний. Для повноцінного, всебічного дослідження вивчення материнства, на наш погляд, необхідно звернутися до аналізу робіт дослідників етологічного напрямку, так як цей підхід дозволяє розглянути материнство і як біологічне, і як соціальне явище та зробити це, спираючись на широкий емпіричний матеріал.

Прихильники етологічних концепцій розглядають поведінку людини як епіфеномен поведінки тварини. У своїх дослідженнях, як відмічають С. Стернґленц та Е. Неш, вони керуються імпліцитним твердженням про те, що поведінка людини аналогічна поведінці тварин, але змінена культурним впливом та більш складними когнітивними утвореннями. Материнство для етолога — це перш за все материнська поведінка. Соціальна поведінка матері, з точки зору етолога, має специфічні селективні

та пускові механізми (морфологічні риси, запахи, рухи та пози дитини). Базові поведінкові характеристики, спільні у людей та тварин, вважаються більш важливими, ніж чисто людські.

Етологи ставлять перед собою мету вивчення поведінки тварин, для того щоб у подальшому провести аналогію з поведінкою людини та оцінити значимість цієї поведінки для життєдіяльності.

Сьогодні чисто етологічний підхід розвивається шляхом інтеграції з соціальними науками та замінюється так званою біосоціальною наукою або соціобіологією, яка отримує все більшу популярність. Особливу увагу соціобіологія приділяє вивченню сім'ї як універсального соціального інституту дитячо-батьківських стосунків. Також, соціобіологія розглядає співвідношення біологічних та соціальних детермінант материнства як певної системи ролей, які виконує мати по відношенню до власної дитини.

Поряд з розумінням материнства у контексті біології та фізіології, існує культурно-історична тенденція дослідження функцій матері. Вчені-психологи, які працювали у цьому напрямі вважали, що материнство як соціальна роль може надзвичайно змінюватися під впливом зовнішніх чинників: особливостей суспільства, норм та традицій певних етнічних груп тощо. В рамках цієї тенденції працювали М. Мід, Е. Бадинтер, К. Боне, Л. Стоун.

Одним з найрадикальніших поглядів на вплив соціальних чинників на материнство є соціоцентрична позиція Е. Бадинтер. Прослідкувавши історію материнських установок на протязі чотирьох століть (з XVII до XX ст.), вона прийшла до висновку, що «материнський інстинкт — це міф». Вона не виявила загального та обов'язкового зразка поведінки матері, а навпаки — надзвичайну мінливість її почуттів в залежності від її культури, амбіцій або фрустрацій. Материнська любов — це поняття, яке не просто еволюціонує, але й наповнюється в різні періоди історії різним змістом.

Поряд з розробкою досліджень материнства мало вивченою сферою є питання, які стосуються ролі батька у розвитку, вихованні та соціалізації дитини, недостатньо розроблена тема формування батьківства, психологічних умов розвитку особистості батька. Розуміння цих процесів необхідно при створенні програм психологічного супроводу сім'ї, яка очікує дитину, а також щодо психологічної допомоги дітям, які живуть у неповних сім'ях. Вивчення даної теми охоплює широке коло проблем: історичних, психофізіологічних, різних аспектів сімейної психології, а також психології особистості та дитячої психології.

Таким чином, у вітчизняній психології це — одна з найменш вивчених та розроблених проблем.

Батьківство, в літературі, досліджується як соціальна роль, статус, в рамках вивчення уявлень та стереотипів, в аспектах гендерної психології, психології особистості, як фактор, який впливає на зміни особистісних характеристик, а також в рамках дитячої психології, досліджується вплив батька на розвиток дитини [8, с. 2].

Більшість зарубіжних вчених (в тому числі і психофізіологи) вважають та науково обґрунтовують той факт, що принципової різниці між батьком і матір'ю у догляді навіть за маленькими дітьми нема [8, с. 3]. Батько може робити це так добре, як і мати, що доведено дослідженнями. Деякі дослідження показали, що у процесі «становлення батька», ще в період вагітності партнерки, в організмі чоловіка, як і жінки, відбуваються гормональні зміни. На протязі всього періоду вагітності у чоловіка — майбутнього батька знижується рівень тестостерону в крові. Хвилювання та бажання розділити з дружиною всі її труднощі, що викликані вагітністю, можуть бути настільки сильними, що чоловік починає відчувати ті ж фізіологічні симптоми, що і його дружина, наприклад нудоту зранку. За результатами нещодавно проведеного в Америці обстеження 23% майбутніх батьків страждають синдромом співпереживання [8, с. 5].

Крім того, в багатьох зарубіжних дослідженнях прослідковується тенденція до збільшення кількості батьків, які приймають активну участь в житті власної дитини, починаючи з моменту її народження. Наприклад, за статистичними даними у Німеччині 90% батьків на сьогоднішній день присутні при народженні своєї дитини — це не просто мода або спостереження сторонньої людини — це співучасть та співпереживання процесу пологів разом з дружиною та дитиною.

Таким чином, можна сказати, що проблемі материнства та батьківства як проявам поведінки та почуттів приділяється нерівна кількість уваги; досліджується внутрішні та зовнішні фактори, які впливають на батьківство та відношення до дітонародження. Але поряд з тим мало розробленим аспектом є бачення самої дитини батьківства як соціальної ролі; поведінки батьків, яка може мати певні відмінності у повних та неповних сім'ях; сприймання дитиною ролі батька і матері. Саме на вивчення таких особливостей і спрямоване дослідження нашої наукової роботи.

2.2. Методи, методика та процедура дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.

Дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей проводилося з 2.04.09 р. по 17.04.09 р. у дошкільному навчальному закладі №17 з дітьми старшої групи. Вік досліджуваних – 6 років. Кількість досліджуваних - 10 чоловік (п'ять дітей з повних сімей, п'ять – з неповних сімей).

Дослідження теми нашої наукової роботи проводилося у 2 етапи.

На *I етапі* проводилося дослідження за допомогою *проективної методики «Малюнок сім'ї»* у скороченому варіанті. Метою цієї методики є визначення міжособистісних стосунків у сім'ї, ставлення дитини до батьків, емоційне забарвлення стосунків у родині.

На цьому етапі досліджуваному пропонували намалювати власну сім'ю. Після цього дитину запитували про те, кого вона намалювала, що зображено на малюнку.

Інструкція досліджуваному:

«Намалюй, будь-ласка, свою сім'ю». Не слід давати які-небудь вказівки або уточнення. На питання, які виникають у дитини, такі, як «Кого потрібно малювати, а кого не потрібно?», «Треба малювати всіх?», «Я так малюю?» і т.д. відповідати потрібно ухиляючись від конкретних зауважень. Краще відповідати таким чином: «Малюй так, як тобі хочеться».

За процесом малювання дитини спостерігав дослідник та відмічав особливості роботи за такими пунктами (дод.1):

- Час початку та закінчення роботи.
- Порядок заповнення вільного простору у малюнку.
- Порядок появи персонажів на малюнку.

- Û Труднощі у малюванні (стирання, перемальовування, складність у створенні елементів малюнку тощо).
- Û Емоційний стан під час зображення певних персонажів (емоційні реакції, міміка, жести, коментування під час малювання).

Аналіз малюнку відбувається за такими критеріями:

- § Оцінка загальної структури.
- § Визначення найбільш привабливого персонажу.
- § Аналіз особливостей намальованої фігури дитини.
- § Аналіз особливостей намальованих фігур батьків та інших родичів.
- § Використання кольорів у малюнку.

Після проведення проєктивної методики, дослідник приступає до *II етапу* дослідження, на якому задає перелік питань, на які повинна відповісти дитина.

На *II етапі* дослідження проводилося *опитування дітей*. Список питань мав на меті визначити особливості уявлення дитини про батьківство загалом та про ролі, які виконують її власні батьки.

1. «*Розкажи, будь-ласка, яка твоя мама (тато)?*» Це питання допоможе виявити ті характерні особливості батьків, які дитина вважає найважливішими та найяскравішими.
2. «*Чим ти любиш займатися разом з татом (мамою)?*» Питання такого типу розкриває зміст спільної діяльності дитини та батьків. Тут виділяються характерні прояви ролі батьківства під час спілкування батьків з дитиною, очікування дитини, задоволення потреби дитини у спілкуванні з батьками.
3. «*Як ти думаєш якою повинна бути мама (тато)?*» Це питання виділяє особливості бачення дитиною як ідеального образу батьківства, так і неусвідомлюваних ставлень до реальної поведінки власних ба-

тків. Дитина виділяє такі характерні особливості, які є бажаними та актуальними для неї.

4. Як ти гадаєш, що повинні робити батьки для своєї дитини? Це питання має аналогічний характер виявлення особливостей сприймання дитиною батьківства як соціальної ролі: визначення ідеальних уявлень дитини, які можуть бути сформовані суспільством, та реального бачення власних батьків, яке може не усвідомлюватися дитиною.

Детальний аналіз відповідей досліджуваного на поставлені запитання дасть можливість визначити основні особливості сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей, визначити відмінності у баченні батьків дітьми з повних та неповних сімей.

На всіх етапах дослідження проводилося *спостереження* за роботою дітей, їх емоційними реакціями та поведінкою.

Критерії спостереження були занесені у протокол (дод.1) і мали такий характер:

- Загальний емоційний стан на початку роботи.
- Зацікавленість у роботі.
- Активність у роботі.
- Уважність та сконцентрованість на виконанні роботи.
- Запитання та перепитування під час роботи.
- Настрій по закінченню роботи.

Такий аналіз методологічних основ дослідження психологічних особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей дає змогу на основі вивчення основних процедур та результатів проведених досліджень побудувати етапи власного дослідження, виділити основні критерії, які визначатимуть результати

вні дані дослідження, підібрати найбільш доцільні методи дослідження, які дадуть найбільш повну інформацію про досліджуване явище.

Розділ III. Результати дослідження особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.

3.1. Кількісний аналіз результатів дослідження.

Кількісний аналіз результатів дослідження проводиться за даними, отриманими в ході II етапу дослідження – опитування. На нашу думку, доцільним є підрахунок найбільш вживаних означень, якими діти характеризують батьківство.

При цьому варто порівняти результати досліджуваних, які живуть у повних сім'ях та досліджуваних, чиї сім'ї є неповними в силу певних обставин.

Отже, в ході кількісного аналізу були використані такі методи, як сумування, процентний аналіз та співвідношення.

Таблиця 1.

Відповіді досліджуваних на II етапі дослідження

№ досліджуваного (стать)	Запитання			
	<i>1. Розкажи, будь-ласка, яка твоя мама? Який твій тато?</i>	<i>2. Чим ти любиш займатися разом з мамою? Разом з татом?</i>	<i>3. Як ти думаєш, якою повинна бути мама? А тато?</i>	<i>4. Як ти гадаєш, що повинні робити батьки для своєї дитини?</i>
1. (ж)	-	-	-	-
2. (ж.)	Мама - гарна, любить готувати їжу. Тато грається зі мною.	Писати, читати, з татом гратися на комп'ютері, гратися в ігри з	Мама – гарною, охайною, допомагати дитині. Папа – повинен	Любити дитину, виховувати її.

		книжки.	виховувати, допомагати мамі по господарству, на городі.	
3. (ч)	-	З татом їздити до дядька (він грає на гітарі), їздити в зоопарк у Київ. Але батьки зі мною не граються, тато постійно на роботі.	Бути хорошими і добрими.	Любити своїх дітей.
4. (ч)	Мама – доктор, має чорні коси. Папа також має чорне волосся.	Мама грає зі мною та братом на комп'ютері, займається по бункварю, грається у різні ігри. Тато постійно на роботі, часто дивиться футбол.	Мама - добра, сердечна. Тато повинен любити дітей.	Любити своїх дітей.
5. (ж)	Не знаю	Гуляти, писати у зошиті, ходити в гості та у кафе.	Гарними, добрими.	Любити своїх дітей і піклуватися про них.
6.(ж.)	Мама – добра, допомагає мені у всьому.	Разом з мамою я малюю, прибираю, гуляємо у парку, катаємося на качелях, ходимо за водою.	Мама повинна бути ласкавою, доброю та любити свою дитину.	Доглядати свою дитину, кормити, грати та веселитися з нею.
7. (ч)	Мама – красива, ласкава, у всьому мені допомагає. А тато – не знаю.	З мамою ходити в кіно та гуляти. З татом їздити до бабусі.	Добрими, красивими та щоб більше сміялися.	Добре ставитися до своєї дитини.
8.(ч)	Вона мені допомагає, любить мене, грається зі мною. Тато - добрий, грається зі мною, коли приїжджає.	З мамою я малюю, граю на комп'ютері, гуляю у парку. З татом граюся.	Батьки повинні бути добрими.	Любити свою дитину, піклуватися про неї, гратися.
9.(ч)	Мама – красива, добра, розумна, працююча. Папа - високий і сильний.	З мамою я люблю гратися та ходити в гості. З татом – їздити на машині.	Мама повинна бути доброю, а тато добрим і сильним.	Батьки повинні любити і захищати своїх дітей, гратися з ними.
10.(ж)	Мама – добра, красива, весела. Тато любить зі мною гратися та	Гратися.	Мама повинна бути доброю, ласкавою, а тато сильним.	Любити свою дитину, доглядати, купувати різні речі.

	купувати іграшки.			
--	-------------------	--	--	--

Аналіз даних, занесених у таблицю дає змогу виділити окремо характеристики батьківства та характеристики материнства, як соціальної ролі, які в свою чергу можна розділити на бажані та актуальні для дитини (виділення актуальних характеристик за результатами питання №1-2, бажаних – питання №3-4).

Найбільш вживаними актуальними характеристиками батьківства є: «тато грається» - **6 (33 %)**, «з татом їздимо...» - **3 (17%)** (18 характеристик – 100%) .

Найбільш вживаними бажаними характеристиками батьківства є: «добрий» - **6 (20%)**, «любити свою дитину» - **7 (23%)** (30 характеристик – 100%).

Найбільш вживаними актуальними характеристиками материнства є: «з мамою вчимося», «з мамою граємося», «ходимо до...» - **по 6 (15 %)**, «мама гарна» - **4 (10%)**, «мама допомагає» - **3 (7%)** (41 характеристика – 100%)

Найбільш вживаними бажаними характеристиками материнства є: «добра» - **8 (22%)**, «любити свою дитину» - **8 (22%)** (37 характеристик – 100%).

Виділені характеристики зазначають як діти з повних, так і з неповних сімей.

Ще одним важливим аспектом кількісного аналізу є підрахування виділених характеристик за критеріями «батьківство/материнство», «актуальність/бажаність» окремо результатів дітей з повних та неповних сімей.

Таблиця 2.

Співвідношення виділених характеристик батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.

Діти з повних сімей (№ 1-5)				Діти з неповних сімей (№ 6-10)			
Актуальні характеристики і батьківства	Актуальні характеристики і материнства	Бажані характеристики батьківства	Бажані характеристики материнства	Актуальні характеристики і батьківства	Актуальні характеристики і материнства	Бажані характеристики батьківства	Бажані характеристики материнства
8	13	13	14	10	28	17	23

Дані, занесені у цю таблицю, вказують на те, що діти, які живуть в неповних сім'ях дають більш диференційовані відповіді на поставлені дослідником запитання. Причому зазначають на порядок більше характеристик материнства як соціальної ролі в контексті актуальності та бажаності його прояву. Іншими словами, мати є більш активною особою у родині щодо реалізації батьківської ролі, більше уваги приділяє дітям, особливо у неповних сім'ях, має ширший спектр функцій у родині.

Батьківство як актуальна соціальна роль у житті дитини мало відрізняється у результатах досліджуваних, які живуть в повних та неповних сім'ях. Це може обумовлюватися більшою зайнятістю батька у професійній сфері, ніж матері у повних сім'ях, та недостатнім рівнем спілкування батьків з дітьми з неповних сімей, що утворилися внаслідок розлучення. І ті, і ті батьки мало проводять часу з дітьми.

Детальний аналіз та інтерпретація робіт кожної дитини окремо поданий у п.3.2. Якісний аналіз.

3.2. Якісний аналіз та інтерпретація результатів дослідження.

Якісний аналіз результатів дослідження представлений визначенням основних характеристик та особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми з повних та неповних сімей.

В першу чергу, ми аналізуємо малюнки дітей на тему «Моя сім'я». Інтерпретація результатів дасть змогу зробити висновки про особливості сімейних стосунків, спілкування батьків з дитиною, бачення дитиною батьків, та їх поведінки. Цей метод також дозволить виявити особливості ставлення дитини до себе у світлі стосунків з батьками.

Наступним етапом якісного аналізу результатів дослідження є аналіз відповідей досліджуваних на поставлені запитання на *II етапі* дослідження. Детальне вивчення відповідей та співставлення їх з результатами попередньої методики дозволить виявити найбільш характерні особливості сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей, побачити їх відмінності.

Аналіз результатів дослідження дітей з повних сімей.

Досліджуваний 1 (дівчинка).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод. 2) . Опитування.

Дівчинка з цікавістю приступила до роботи, часто перепитувала стосовно того, чи правильно вона малює, що саме потрібно малювати. Але за відсутності чітких вказівок дослідника, дитина не змогла достатньо сконцентруватися на роботі, постійно відволікалася, довго думала, як починати свою роботу. Малюнок, який вона намалювала досить бідний, на ньому мало зображено конкретних деталей. Все, що змогла намалювати дівчинка – це фігуру себе, але при цьому вона не могла зрозуміти, як можна малювати так, як їй хочеться, без допомоги дослідника. Врешті-решт, досліджу-

вана відмовилася закінчити малювати та відповідати на запитання дослідника.

Досліджуваний 2 (дівчинка).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод. 3).

До роботи приступила з цікавістю, але дещо несміливо. Кілька разів перепитала дослідника, як правильно потрібно малювати, але почувши відповідь, що може сама обирати, спокійно почала працювати. В процесі роботи розповідала, що саме зображує на малюнку.

Малювати почала з фігури людини у центрі аркуша. Потім домалювала траву, дерево і квітку. Працювала повільно, сумніваючись у правильності того, як вона працює.

На малюнку зобразила фігуру лише своєї старшої на кілька років сестри Олени. На запитання «Чи хотіла б ти ще когось домалювати», відповіла, що не хоче, що їй і так подобається.

Можна зробити висновок про те, що дівчинка має досить тісний зв'язок зі своєю сестрою, проводить з нею багато часу. Яскраві кольори, якими зображено сестру досліджуваної говорять про досить позитивне ставлення досліджуваної до сестри. Відсутність зображення батьків на малюнку можна трактувати як наявність певних труднощів у спілкуванні дитини з батьками, які дитина не може вирішити, що виражається у ігноруванні їх реального існування.

Опитування.

Опитування показало, що дівчинка досить багато часу проводить саме з матір'ю, різноманітно проводить з нею своє дозвілля. Батька дівчинка охарактеризувала як головного помічника мами у господарстві.

Досліджуваний 3 (хлопчик).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод. 4).

Досліджуваний перед початком роботи сказав, що постарається гарно намалювати свою сім'ю, і що його малюнок буде гарний. Досить активно працював, мало відволікався, не перепитував. Після закінчення роботи з радістю показав малюнок досліднику та був задоволений тим, як сам працював.

Хлопчик розпочав свій малюнок із зображення фігури матері. Потім намалював батька. Після цього перейшов до зображення трави, неба, сонця. Наприкінці підписав свою роботу.

На малюнку немає зображення самого хлопчика. Це може вказувати на надзвичайну значимість батьків у житті дитини, її бажання постійно перебувати у позитивному зв'язку з батьками, значимість їх оцінки та схвалення для себе.

Кольори, якими зображено фігури батьків – яскраві, різноманітні та насичені. Фігура матері прикрашена та розмальована 5 кольорами. Що свідчить про добре ставлення дитини до матері. Фігура батька більша за фігуру матері, що вказує на головну роль батька у родині.

Опитування.

Результати опитування показали, що батьки мало приділяють уваги сину, мало проводять з ним часу. Хлопчик поскаржився, що батьки з ним не граються, зайняті на роботі, рідко виїжджають з ним кудись. Важливою характеристикою батьківства виділив любов до дітей.

Досліджуваний 4 (хлопчик).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод. 5). Опитування.

Хлопчик розпочав роботу з цікавістю. Старанно малював, мало перепитував, орієнтувався на власні смаки у виборі кольорів, не відволікався.

Малюнок досліджуваний розпочав із зображення фігури матері, яка за обсягом простору, що вона займає, є значно більшою за фігуру батька. Фігура батька намальована не досить чітко, на обличчі відсутній рот. Ма-

люнок прикрашений сонцем та травою. В ході опитування вияснилося, що батько занадто мало приділяє уваги сину, часто зайнятий на роботі, а коли приходить до дому – дивиться телевізор або працює в мережі Інтернет. Тому відсутність рота на обличчі фігури батька може вказувати на недостатнє спілкування з дитиною. Крім того величина фігури матері вказує на її головну роль у житті родини, спілкуванні з сином. Під час опитування досліджуваний вказав на те, що мама грається з ним, займається навчанням.

Досліджуваний 5 (дівчинка).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод. 6).

Дівчинка з цікавістю розпочала свою роботу, досить уважно та ретельно малювала деталі на малюнку, мало перепитувала дослідника стосовно своєї роботи.

На малюнку дівчинки зображена лише її власна фігура по середині аркуша. При чому фігура намальована яскравими різноманітними кольорами, прикрашена різноманітними елементами: туфлі на каблучці, квіти на столиках поряд з нею, блакитне волосся. Зображення власної фігури в центрі аркуша вказує на дещо завищену самооцінку, а відсутність батьків на малюнку – егоцентризм дитини, звичка до того, що все в житті родини підпорядковано її особі та бажанням.

Ноги, намальовані у профіль, являються ознакою впевненості у собі, стійкості.

Опитування.

Під час опитування дівчинка не змогла визначити, які особливості поведінки, риси характеру або зовнішності притаманні її батькам. Але зазначила, що любить займатися навчанням з батьками, ходити в гості та кафе. На запитання, якими повинні бути батьки, і що вони мають робити для своєї дитини, вона не відповіла.

Аналіз результатів дітей з неповних сімей.

Досліджуваний 6 (дівчинка).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод. 7).

На початку роботи дівчинка була досить активна, із зацікавленістю почала малювати. Уточнила, як і що необхідно робити, а потім самостійно працювала.

Свій малюнок дівчинка розпочала з того, що хотіла зобразити батька, і коли вже фігура була майже готова, передумала і змінила її на фігуру матері. При цьому вона так і сказала: «Ні, я краще намалюю маму». малювання всіх елементів досліджувана супроводжувала поясненнями: мамі вона намалює довге волосся, а собі – коротке; олівці вона вибере ті, що необхідні; домалює квітки.

На малюнку дівчинка спочатку зобразила матір, а потім себе. Після цього вона намалювала траву, небо, сонце, квіти.

За кольоровим наповненням малюнок досить яскравий, різноманітний та насичений. Дівчинка за допомогою кольору прикрасила фігуру матері та власну фігуру.

Обидві намальовані фігури без ніг, що може свідчити про нестійкість, незахищеність, слабкість матері та дитини. Це знайшло своє відображення у зображенні трави прямо під ногами у фігур.

Опитування.

Перед початком опитування досліднику було повідомлено про те, що батько досліджуваної помер близько року тому. Це в свою чергу було відображено у проєктивній методиці та опитуванні.

Дівчинка говорила лише про матір, характеризувала батьківство як соціальну роль з позиції ставлення до матері.

Досліджуваний 7 (дівчинка).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод.8).

Перед початком роботи хлопчик кілька разів перепитав дослідника стосовно мети роботи, чи буде ще хтось бачити цей малюнок. Також досліджуваний поставив кілька запитань про те, як потрібно малювати, якими олівцями. Після того, як він почув, що може малювати так, як вважає за потрібне, почав спокійно та уважно працювати.

Спочатку хлопчик намалював фігуру батька, а потім себе. При цьому він не намалював свою мати, хоча живе з нею і рідше бачиться з батьком. Обидві фігури намальовані в центрі, але між ними є певна відстань, що може свідчити про бажання дитини більше спілкуватися з батьком, але при цьому він не має змоги встановити більш тісний контакт. Ігнорування матері може розцінюватися як певні труднощі у спілкуванні, яких, можливо, дитина не має у стосунках з батьком. Фігура батька намальована дещо вище за фігуру хлопчика, що свідчить про значимість батька для сина.

Малюнок також прикрашений двома квітками та великим сонцем. Це можна інтерпретувати як достатню адаптованість дитини, про певний рівень емоційної врівноваженості.

Розведені руки в сторони говорять про відкритість дитини оточуючому світу, бажання спілкуватися, але відсутність долонь свідчить про певну неспроможність реалізувати ці потреби.

Опитування.

Результати опитування вказують на те, що батько дійсно рідко бачиться з дитиною, і, що хлопчик більше хоче спілкуватися з батьком, хоче, щоб батько більше сміявся.

Досліджуваний 8 (хлопчик).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод.9).

Зображення своєї сім'ї хлопчик розпочав зі своєї фігури. Після цього він намалював фігуру матері. Мати зображена досить великою у порівнянні з фігурою хлопчика. При цьому у руці матері є кулька, зафарбована червоним кольором. Це може вказувати на певну агресію матері по відношенню до дитини, про авторитарний стиль виховання.

Фігура батька на малюнку відсутня, що показує реальність сприйняття дитини життя власної родини. Також це вказує на низький рівень спілкування дитини з батьком, а також на те, що дитина не бачить батька як людину, що виконує свою батьківську роль.

Сам малюнок – неприкрашений, але досліджуваний нічого не хотів домальовувати.

Опитування показало, що хлопчик вільний час здебільшого проводить з матір'ю, з татом бачиться рідко. Для хлопчика головна характеристика батьківства як соціальної ролі виражається у тому, що батько грається з ним. Такий стан речей обумовлений тим, що батьки хлопчика розлучені, і тато живе у іншому місті.

Головною характеристикою. Батьків дитина хоче бачити піклування та любов до себе, а також щоб батьки більше уваги приділяли іграм з нею.

Досліджуваний 9 (хлопчик).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод.10).

На початку роботи хлопчик був досить активний, з цікавістю поставився до завдання. Спочатку дещо перепитав у дослідника, а потім почав уважно працювати.

Спершу досліджуваний намалював свою мати, а потім себе. Фігура матері вище за фігуру дитини, і між ними є певна відстань. Це можна трак-

тувати як активне домінування матері над дитиною та недостатній емоційний зв'язок з нею. Але при цьому кольорова насиченість малюнка досить яскрава, що вказує на загальну позитивну тенденцію у баченні дитини своєї матері.

Фігура батька на малюнку відсутня, що показує реальність сприйняття дитини життя власної родини.

Досліджуваний намалював руки опущені до низу, а ноги у анфас, що свідчить про невпевненість у собі, слабкість, відсутність опори і захисту у родині. Також дитина намалювала землю значно нижче, ніж лінія ніг, що підтверджує це припущення. Малюнок прикрашений зображенням неба та сонця, що вказує на потребу дитини у рівновазі та спокої.

Опитування.

Результати опитування у певній мірі співзвучні з результатами проєктивної методики: хлопчик хоче бачити батька сильним, хоче, щоб батьки захищали його. В цілому досліджуваний виділив характеристики, які на його думку розкривають сутність батьківства як соціальної ролі.

Досліджуваний 10 (дівчинка).

Методика «Малюнок сім'ї» (дод.11).

На початку роботи дівчинка не була активною, досить несміливо задавала питання, вагалася, чи потрібно взагалі малювати. Під час малювання уважно працювала не відволікалася та нічого не перепитувала у дослідника.

Спершу дівчинка намалювала батька, а потім мати. Себе не намалювала зовсім. При цьому батько не живе з сім'єю, а лише рідко бачиться з дитиною. Такий малюнок можна інтерпретувати як бажання дитини втекти від дійсності та бачити своїх батьків разом. Це бажання може бути настільки сильним, що стає більш значимим, ніж сама дитина на малюнку.

Таким чином, кількісний аналіз результатів дослідження особливостей уявлення про батьківство як соціальну роль дітей дошкільного віку з повних та неповних сімей дає змогу говорити, що найбільш важливим проявом батьківства як соціальної ролі для дитини є любов батьків та доброта як риса характеру, а також проведення вільного часу у грі з дитиною. При чому такі характеристики виділяли як діти з повних сімей, так і з неповних. Також діти з неповних сімей давали більш диференційовані відповіді, виділяли більше характерних рис батьківства.

Було виявлено, що батьківство як актуальна соціальна роль у житті дитини мало відрізняється у результатах досліджуваних, які живуть в повних та неповних сім'ях. Це може обумовлюватися більшою занятістю батька у професійній сфері, ніж матері у повних сім'ях, та недостатнім рівнем спілкування батьків з дітьми з неповних сімей, що утворилися внаслідок розлучення. І ті, і ті батьки мало проводять часу з дітьми.

Якісний аналіз результатів також показав, що діти, які живуть у неповних сім'ях здебільшого зображують низький рівень зв'язку та спілкування з батьком, ніж з матір'ю. Часто характеризують мати як авторитетну фігуру, як може подавляти особистість дитини.

Діти з повних сімей показали більш різноманітні результати від егоцентричних тенденцій до ігнорування власної значимості у родині. Це залежить від особливостей спілкування з дитиною та виховання у родині.

ПІДСУМОК

Проблема сім'ї, сімейного виховання, стосунків у родині є досить багатогранною та актуальною на сьогоднішній день з огляду все більшого усвідомлення її важливості для суспільного розвитку. В сім'ї дитина народжується, зростає, стає особистістю. Від того, наскільки адекватно сім'я буде виховувати свої функції буде залежати благополуччя дитини, задоволення її потреб.

Нажаль, на сьогоднішній день досить розповсюдженим є явища розпаду сімей, що в свою чергу впливає на особливості виконання батьками своїх зобов'язань перед дитиною, на виховання дитини, її становлення як особистості. Тому батьківство як соціальна роль у свідомості дітей з повних та неповних сімей є актуальним предметом дослідження багатьох сучасних наукових напрямів.

Проблема дослідження батьківства як соціальної ролі розробляється з недавніх пір. Цим питання займають багато наукових галузей: від історії та соціології до медицини та фізіології.

Поняття батьківство умовно поділяється на сутність материнства та батьківства як соціальної ролі батька. Якщо проблеми материнства досліджуються на протязі багатьох років, то батьківство – є новою та мало вивченою сферою.

Батьківство, в літературі, досліджується як соціальна роль, статус, в рамках вивчення уявлень та стереотипів, в аспектах гендерної психології, психології особистості, як фактор, який впливає на зміни особистісних характеристик, а також в рамках дитячої психології, досліджується вплив батька на розвиток дитини.

Проблемами батьківства займалися такі вчені, як В.А. Горшков, Д.Г. Ельконін, Р.М. Капралова, А.М. Сазонова, А.В.Фурман, І.С. Кон, М.Мід,

Е. Бадинтер, К. Боне, Л. Стоун. Роботи дослідників у цьому напрямі умовно діляться на біологічно орієнтовані, соціально орієнтовані, соціобіологічні.

Детальний аналіз теоретичного підґрунття психологічних особливостей сприймання батьківства як соціальної ролі дітьми дошкільного віку з повних та неповних сімей дозволив визначити основні аспекти цього питання та розробити програму дослідження.

Дослідження проводилося у кілька етапів.

I етап. *Проективна методика* дослідження сімейних стосунків «Малюнок сім'ї» (скорочений варіант). Спрямоване на вивчення особливостей міжособистісних стосунків у сім'ї, ставлення дитини до близьких родичів, бачення дитини місця батьків у сім'ї.

II етап. *Опитування дітей*. Має на меті визначити основні характеристики та прояви батьківства як соціальної ролі; дослідити сприймання дитиною батьківства як соціальної ролі; виокремити відмінності у сприйманні батьківства дітьми з повних та неповних сімей.

На всіх етапах дослідження проводилося спостереження за роботою дітей, їх емоційними реакціями та поведінкою.

Кількісний аналіз результатів опитування показав, що відповіді дітей з неповних сімей є більш повними, різноманітними, ніж відповіді дітей з повних сімей. Були виділені характеристики батьківства як соціальної ролі, які є найбільш вживаними: «любов до дитини», «доброта батьків», «проведення дозвілля у грі». Можна зробити висновки про те, що такі риси є найбільш важливими для дітей та найбільш повно відображають їх уявлення про батьківство.

Якісний аналіз результатів проективної методики показав, що особливості спілкування дітей з батьками з повних сімей є більш диференційованими та різноманітними, ніж у дітей з неповних сімей. У малюнках дітей

з неповних сімей переважно зображується низький рівень спілкування з батьком та велика значимість матері у житті родини.

З огляду на це можна сказати, що гіпотеза нашого дослідження не підтвердилася і є протилежною до отриманих результатів. А тому, в подальшому актуальним є розробка та дослідження батьківства як соціальної ролі у різних аспектах та наукових підходах.

Список використаних джерел.

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М.: Изд-во Международного университета бизнеса и управления, 1996. – 304 с.
2. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
3. Видра Д. Помощь разведенным родителям и их детям: от трагедии к надежде. По страницам научных трудов Гельмута Фигдора. — М: Издательство Института Психотерапии, 2000. - 224 с.
4. Волкова А. Н. , Трапезникова Т. М. : Методические приемы диагностики супружеских отношений. <http://www.rgdb.ru/>
5. Гарбузов В.И. Воспитание ребенка. - М.: ООО «Издательство АСТ», 1997. <http://www.rgdb.ru/>
6. Дружинин В.Н. Психология семьи. М.; КСП, 1996.
7. Землянухина Н. Влияние внутрисемейных отношений на формирование личности ребёнка. // Социальная педагогика. – 2005. - №1. – с. 81-83.
8. Иглина Н.Г, Магденко О.В., Калиниченко Н.А. Психологические особенности формирования отцовства. – 12 с. <http://www.rgdb.ru/>
9. Исенина Е.И. О некоторых понятиях онтогенеза базовых качеств матери // Журнал Перинатальная психология и психология родительства. – 2003. - № 4–5. – с. 49-63.
10. Исенина Е.И., Барановская Т.И. О предпосылках базовых качеств матери. //Теория языка и речи: история и современность. Иваново, 1999. – с. 176–182.
11. Исенина Е.И., Барановская Т.И. Базовые качества матери и психическое развитие ребенка младенческого и раннего возраста. Отчет по гранту РГНФ, 1999. – 106 с.

12. Карабанова О.А. Психология семейных отношений. Самара: 2001. - 122 с.
13. Максимович О.М., Постовий В.Г. Особливості виховання дітей із розлучених сімей: Навчально-методичний посібник. – К.: ДЦССМ, 2004. – с. 30-47.
14. Матейчек З. Родители и дети. - М.: Просвещение, 1992.
15. Паркинсон К.Н., Растомджи М.К., Паври С. Дети. Как их воспитывать. - СПб.: Макет, 1992.
16. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2001.
17. Сатир В. Как строить себя и свою семью. – М.: Педагогика – Пресс, 1992. – 192 с.
18. Семья. Социально-психологические и этические проблемы / Под ред. В.И. Зацепина, Л.М. Бучинской и др. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 255 с.
19. Соціальна педагогіка: категорії та поняття: Словник // Авторів-укладачі: Н.А. Сейко, С.М. Коляденко. – Житомир: ЖДУ, 2005. – 55 с.
20. Соціальна педагогіка. Навч. посібник / За ред. А.Й. Капської. – К.: 2000. – с. 181-206.
21. Тейлор К. Психологические тесты и упражнения для детей. Книга для родителей и воспитателей. – с. 65-74 с.
22. Трубавіна І.М. Консультування сім'ї. Науково-методичні матеріали. Частина I. – К.: ДЦССМ, 2003.
23. Филлипова Г.Г. Материнство: сравнительно-психологический подход // Психологический журнал. – 1998. - № 5. - с. 81-88.
24. Филиппова Г. Г. Психология материнства: Учебное пособие. — М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. — 240 с.

Додаток 1.

Дані про дитину:

1. Шифр _____
2. Вік _____
3. Сім'я (батько, мати, брати/сестри); повна/неповна (причини неповної сім'ї) _____

Протокол спостереження

Під час малювання		Під час відповідей на запитання	
		<ol style="list-style-type: none"> 1. Загальний емоційний стан на початку роботи. 2. Зацікавленість у роботі. 3. Активність у роботі. 4. Уважність та сконцентрованість на виконанні роботи 5. Запитання та перепитування під час роботи. 6. Настрій по закінченню роботи. 	
<ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. 4. 5. 		<ol style="list-style-type: none"> 1. 2. 3. 4. 5. 	
<ul style="list-style-type: none"> • Час початку та закінчення роботи • Порядок заповнення вільного простору • Порядок появи персонажів • Труднощі у малюванні • Емоційний стан під час зображення певних персонажів 		Протокол відповідей досліджуваного <ol style="list-style-type: none"> 1. Розкажи, будь-ласка, яка твоя мама (тато)? 2. Чим ти любиш займатися разом з татом (мамою)? 3. Як ти думаєш якою повинна бути мама (тато)? 4. Як ти гадаєш, що повинні ро- 	

		бити батьки для свої дитини?	
--	--	---------------------------------	--

Додаток 2.

Додаток 3.

Додаток 4.

Додаток 5.

Додаток 6.

Додаток 7.

Додаток 8.

Додаток 9.

Додаток 10.

Додаток 11.